

РОЗДІЛ 6 ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.41(477)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ НОРМ МАТЕРІАЛЬНОГО ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА У РЕГУЛЮВАННІ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

SOME ASPECTS OF INTERACTION SUBSTANTIVE AND PROCEDURAL LAW IN THE REGULATION OF LAND RELATIONS

Арсенюк А.О.,

*здобувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Статтю присвячено дослідженню окремих аспектів взаємодії матеріального та процесуального права у регулюванні земельних правовідносин. Обґрунтовується думка, що реалізація земельних матеріальних правовідносин неможлива без процесуальних правовідносин, які спрямовані на здійснення та охорону прав й обов'язків щодо землі за допомогою певного порядку (процесу). Підкреслюється, що особливості судочинства по земельних спорах повинні досліджуватися не тільки в аспекті регулюючого впливу норм земельного права на окремі елементи процесуальної форми (підвідомчість, предмет доказування, принципи судочинства, судові рішення), але також з урахуванням особливого соціального значення об'єкта земельного спору – землі та факторів політичного та економічного характеру.

Ключові слова: матеріальне право, процесуальне право, процес, процедура, земельні правовідносини, процесуальна форма, земельний спір.

Статья посвящена исследованию отдельных аспектов взаимодействия материального и процессуального права в регулировании земельных правоотношений. Обосновывается мнение, что реализация земельных материальных правоотношений невозможна без процессуальных правоотношений, которые направлены на осуществление и охрану прав и обязанностей относительно земли с помощью определенного порядка (процесса). Подчеркивается, что особенности судопроизводства по земельным спорам должны исследоваться не только в аспекте регулирующего воздействия норм земельного права на отдельные элементы процессуальной формы (подведомственность, предмет доказывания, принципы судопроизводства, судебное решение), но также с учетом особого социального значения объекта земельного спора – земли и факторов политического и экономического характера.

Ключевые слова: материальное право, процессуальное право, процесс, процедура, земельные правоотношения, процессуальная форма, земельный спор.

The article is connected with the study of separate aspects of procedural and substantive law interaction in the regulation of land relations. It is substantiated the view that the realization of land material relations, is impossible without procedural legal relations aimed at the exercise and protection of rights and duties concerning the land with a specific order (process). It is emphasized that the special aspects of land disputes proceedings must be studied not only in terms of the regulatory impact of land law norms on individual elements of procedural forms (jurisdiction, subject of proof, principles of justice, judicial decision), but also with taking into account the special social value of the land dispute object – the land, considering the factors of political and economic nature.

Key words: substantive law, procedural law, process, procedure, land legal relations, procedural form, land dispute.

Актуальність теми. Завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою забезпечення раціонального використання та охорони земель, створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі. Воно створює умови для відтворення, підвищення родючості ґрунтів, збереження і поліпшення навколишнього середовища, захисту прав на землю усіх суб'єктів земельних відносин.

У науці земельного права йдеться про поділ земельних правовідносин на матеріальні й процесуальні відповідно до поділу норм права за організаційними формами. Матеріальні земельні правовідносини регулюються нормами, що встановлюють права та обов'язки суб'єктів земельних

відносин (наприклад, право на отримання земельної ділянки). Процесуальні регламентуються нормами, що встановлюють порядок виникнення, зміни та припинення земельних правовідносин (наприклад, порядок здійснення землеустрою, процедура розгляду земельних спорів тощо) [1, с. 34].

Уявляється, що таке загальне визначення земельно-процесуальних правовідносин у сучасній вітчизняній науці земельного права потребує більшої конкретизації, оскільки сама проблема процесуальної форми реалізації норм права у цілому є однією з центральних і комплексних проблем юриспруденції, яка має величезне теоретичне й практичне значення для розвитку так званих непроцесуальних галузей права, до числа яких слід віднести й земельне право.

Реалізація земельних матеріальних правовідносин неможлива без процесуальних правовідносин, які спрямовані на здійснення та охорону прав й обов'язків щодо землі за допомогою певного порядку (процесу). Встановлення й розробка процесуальних аспектів реалізації норм земельного права з метою виявлення та усунення всіх перешкод регулюючому впливу цих норм на суспільні відносини є однією з проблем сучасного періоду. Це зумовлено зростанням соціальної цінності земельного права, необхідністю підвищення ефективності регулятивного впливу держави на управління земельними ресурсами, створення правових механізмів її цілеспрямованого впливу на розвиток земельних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. З проблем теорії процесуальних правовідносин існує чимала кількість наукових праць – і загальнотеоретичних, і таких, що стосуються галузевих аспектів. Так, вказане питання досліджувалося, зокрема, такими вченими, як А.Т. Боннер, А.П. Гетьман, Р.Є. Гукасян, Д.В. Ковальський, О.В. Іванов, І.О. Іконичька, О.О. Погрібний, В.Н. Протасов, М.В. Шульга, М.К. Юков та ін. Проте теорія земельного права основну увагу приділяє матеріальним аспектам земельних правовідносин, внаслідок чого має місце значне відставання у вирішенні проблеми правового механізму реалізації норм земельного права, що гальмує реформування земельного законодавства.

Метою даної статті є найбільш повне виявлення і дослідження питання взаємодії між процесуальними і матеріальними галузями права, насамперед земельним правом, а також встановлення, яким чином відбувається формування спеціальних процесуальних норм, зокрема, що регулюють земельно-процесуальні відносини.

Виклад основного матеріалу. У кожній галузі українського права прийнято розрізняти норми матеріального та процесуального права. Кожній матеріальній земельно-правовій нормі відповідає процесуальна земельно-правова норма. Процесуальна норма являє собою встановлене чи санкціоноване державою загальнообов'язкове правило поведінки державних органів та їх організацій, а також громадян за участю їх в процедурі, що має на меті досягнення певного правового результату або застосування норм матеріального права. Іншими словами, процесуальна норма сприяє реалізації норм матеріального права.

Слід погодитися з провідним українським вченим О.О. Погрібним, на думку якого матеріальні норми земельного права, забезпечуючи певну впорядкованість земельних відносин, не можуть самостійно гарантувати належний правопорядок у цих відносинах, оскільки важливо не лише проголосити право приватної власності на землю громадян України, право громадян і юридичних осіб України та інших держав на користування землею, встановити обов'язки землевласників і землекористувачів, визначити завдання щодо охорони землі та захисту прав на землю, а й за допомогою правового механізму забезпечити реалізацію цих прав та інших норм матеріального зе-

мельного права [2, с. 176]. Таким механізмом виступає земельно-правова процесуальна форма, висвітленню якої ще за радянських часів, присвячені наукові праці щодо: надання та вилучення земель [3, с. 105], ведення земельного кадастру [4, с. 131], вирішення земельних спорів [5, с. 104], проведення землевпорядкування [6, с. 158] та ін.

На сьогоднішній день в науці цивільного процесу існує безліч точок зору з питання співвідношення матеріального і процесуального права. Найбільш поширеними є положення К. Маркса, що містяться в його ранній статті «Дебати по поводу закона о краже леса»: «...Судебный процесс и право так же тесно связаны друг с другом, как, например, формы растенный связаны с растениями, а формы животных – с мясом и кровью животных. Один и тот же дух должен одушевлять судебный процесс и законы, ибо процесс есть только форма жизни закона, следовательно, проявление его внутренней жизни» [7, с. 119–160].

Традиційно багато авторів схильні розуміти наведені вище висловлювання К. Маркса таким чином, що процесуальні форми знаходяться в прямій залежності від обслуговуваних ними галузей матеріального права, а процесуальне та матеріальне право співвідносяться як форма і зміст. При цьому саме форма визначає зміст. Подібне уявлення про співвідношення матеріального і процесуального права обумовлює вивчення процесуальних особливостей вирішення окремих категорій справ, в тому числі земельних спорів, виключно в рамках виявлення специфіки матеріально-правового регулювання.

Однак відносини процесуального та матеріального права набагато складніші і різноманітніші. Ці два правових явища взаємно обумовлюють і впливають один на одного, між ними можна простежити різні форми діалектичних зв'язків.

Так, порядок здійснення правосуддя у цивільних справах в значній мірі визначається диспозитивним характером норм цивільного права. Більш помітно взаємозв'язок норм матеріального земельного та процесуального права простежується у статтях земельного законодавства України, виходячи з яких судові рішення є одним з юридичних фактів, що забезпечує виникнення, зміну або припинення різноманітних суб'єктивних земельних прав. Отже, процесуальний акт робить зворотний вплив на матеріальні (у тому числі і на земельно-правові) відносини, що зайвий раз підкреслює значимість процесуального права і його відносну самостійність.

З вищевказаного випливає, що земельне і процесуальне право перебувають у тісній взаємодії, відповідно, розгляд співвідношення матеріального і процесуального права як відносин виключно змісту і форми було б логічно не обґрунтованим.

Якщо виходити з того, що форма процесу знаходиться в прямій залежності від матеріального права, що становить його предмет, то доведеться констатувати, що кожна галузь матеріального права повинна мати свої специфічні процесуальні форми незалежно від органу, що застосовує норму права, тобто у всіх органах процес повинен бути єдиним [8, с. 348].

Тим не менш, похідний характер процесуальних норм від матеріальних заперечити важко. Так, А.Т. Боннер, аналізуючи співвідношення матеріального і процесуального права, їх діалектичний зв'язок, у результаті погоджується з тим, що в парній категорії права і процесу провідне положення все ж займає матеріальне право [9, с. 78–79].

Саме специфіка правового регулювання матеріальних правовідносин в першу чергу обумовлює процесуальні особливості розгляду спорів, що з них випливають.

Взаємозв'язок між галузями права реалізуються переважно на рівні правових інститутів та окремих норм. Оскільки правові інститути являють собою систему відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин [10, с. 233], то своєрідність кожної галузі права рельєфно відбивається в її правових інститутах.

Цивільне, господарське, адміністративне процесуальне право, як і інші галузі, характеризуються наявністю системи правових інститутів, що забезпечують цілісність правового регулювання суспільних відносин, що виникають при здійсненні правосуддя по цивільних, господарських, адміністративних справах.

Системність правових інститутів процесуального права характеризується наявністю взаємних зв'язків, які можуть бути як внутрішньогалузевими, так і міжгалузевими. Одним з різновидів міжгалузевих зв'язків правових інститутів є зв'язки між процесуальними і матеріальними інститутами, що відображають певний рівень їх взаємодії. Це рівень зв'язків в юридичній науці в достатній мірі досліджений, внаслідок чого в рамках даної роботи автором констатується набір думок з питання про те, що всі або частина процесуальних інститутів взаємодіють з матеріальним правом.

Так, Р.Є. Гукасян стверджує, що під впливом матеріальних правовідносин знаходяться такі елементи процесуальної форми, як предмет і підстава позову; склад осіб, які беруть участь у справі; предмет доказування, а також допустимість доказів, способи захисту порушених чи оскаржуваних суб'єктивних прав громадян або організацій. Все інше – специфічно процесуальні явища, які мають відносну самостійність, непов'язану з матеріальними правовідносинами, що встановлюється законодавцем з метою розв'язання поставлених перед судовими органами завдань, в першу чергу з метою встановлення об'єктивної істини у справі [8, с. 348–353].

Встановлення інститутів цивільного, господарського та адміністративного процесів, що зазнають безпосередній вплив матеріально-правового регулювання, з'ясування основних напрямів взаємодії процесуальних правових інститутів та земельного права – це не тільки спосіб з'ясувати процесуальні особливості розгляду тієї чи іншої категорії справ, але й запорука успіху у формуванні досконалого механізму реалізації та захисту суб'єктивних земельних прав, що безпосередньо надалі позначиться на зміцнен-

ні земельних правовідносин, підтримці земельного правопорядку в країні.

М.К. Юков при дослідженні генетичних зв'язків між цивільним і процесуальним правом відзначив їх спрямованість на виконання двох найважливіших завдань: по-перше, вони є основним орієнтиром при систематичному тлумаченні норм тієї чи іншої галузі права, по-друге, визначають загальні напрямки дослідження та вдосконалення структури законодавства цих галузей [11, с. 75].

Виходячи з викладеного, варто приєднатися до висловленої в юридичній літературі думки про те, що норми процесуального права, процесуальна форма тісно взаємопов'язані з матеріальним, в тому числі земельним правом. Визнаючи генетично обумовлений, похідний характер процесуального права від матеріальних галузей, не можна заперечувати його самостійність, наявність специфічних предмета і методу правового регулювання [12, с. 51].

Стосовно сутності категорій «процесуальна форма» та «юридичний процес» у юридичній літературі мають місце позиції, згідно з якими немає єдиної процесуальної форми і єдиного процесуального права, що охоплювали б регулювання всіх правових процедурних питань [13, с. 174]. На думку В.М. Протасова, правова категорія «процесуальна (процедурна) форма» є вчорашнім днем теорії процесу і процедури в цілому, її вживання певною мірою було виправдано тоді, коли ще не ставилося питання про розробку загальних для всіх процесуальних галузей закономірностей, про процесуально-правовий механізм і його елементи [14, с. 141].

Значний масив організаційно-процедурних відносин суспільного життя перебуває поза сферою правового регулювання й опосередковується різного роду соціальними регуляторами неправового характеру, що встановлені не державою, а вироблені в процесі соціальної практики й людського співіснування (звичаї, традиції тощо). Хоча ці соціальні регулятори не втрачають свого організаційного характеру, уявляється, що до процесуальних правовідносин належить лише та частина існуючих у суспільстві організаційно-процедурних відносин, яка врегульована правом. Іншими словами, процесуальні правовідносини являють собою лише одну зі сфер процедурних суспільних відносин, а саме ту, що найбільш потребує державно-владного регулювання суспільних відносин, державно-владного захисту й забезпечення прав та інтересів особистості та держави [15, с. 25–26].

Процесуальні правовідносини є вирішальним елементом процесуальної форми механізму правового регулювання і найважливішим засобом реалізації не тільки процесуальних, а й матеріально-правових норм. Наявність правових, у тому числі процесуальних правовідносин означає, що конкретна правова ситуація перебуває під егідою законності, здійснюється в рамках закону [16, с. 72]. Тому призначення процесуальних правовідносин полягає в тому, щоб сприяти, на основі суворого дотримання передбаченої процедури, неухильному забезпеченню

реалізації суб'єктивних прав і обов'язків учасників процесу, встановленню, конкретизації матеріально-правових відносин.

Висновки. Вище були розглянуті окремі аспекти взаємодії норм матеріального та процесуального права при визначенні процесуальних особливостей розгляду тих чи інших правових спорів, у тому числі земельних. Разом з тим, погоджуючись з висловленою в літературі думкою про взаємний вплив матеріального та процесуального права на формування особливостей розгляду різних категорій правових спорів, не можна ігнорувати інші фактори.

Так, певну роль у процесі формування спеціальних процесуальних норм відіграють законодавець, гострота і актуальність предмета регулювання, стан правової науки, ряд інших чинників політичного, юридичного і економічного характеру, що впливають на особливості розгляду відповідної категорії спорів.

Найважливішими відмінними особливостями землі є її просторова обмеженість, постійність місцезнаходження, незамінність, а також родючість, споживча вартість землі, її корисність і здатність у поєднанні з працею бути джерелом отримання сільськогосподарської та лісової продукції. Крім того, необхідно враховувати, що земля є природним об'єктом, що знаходиться в природній взаємодії з навколишнім середовищем в цілому.

Властивості землі зумовлюють в сучасних умовах політичну, економічну і соціальну значимість

земельних спорів, яка, у свою чергу, досить чітко проявляється в процесуальній формі, знаходячи своє відображення в тому числі в питаннях підвідомчості даної категорії спорів, специфіки реалізації принципу диспозитивності, особливості доказування.

Крім того, особлива цінність землі обумовлює нехарактерне для цивільного та господарського процесів обмеження дії принципу диспозитивності, що часто перетворюється на принцип імперативності при розгляді окремих категорій земельних спорів. Це обумовлено необхідністю забезпечення раціонального використання та охорони землі, поєднання приватних і публічних інтересів суспільства.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок про те, що особливості судочинства по земельних спорах повинні досліджуватися не тільки в аспекті регулюючого впливу норм земельного права на окремі елементи процесуальної форми (підвідомчість, предмет доказування, принципи судочинства, судові рішення), але також з урахуванням особливого соціального значення об'єкта земельного спору – землі, з урахуванням факторів політичного та економічного характеру. Це дозволить глибше пізнати основні особливості судового захисту земельних прав і вирішення земельних спорів, виявити співвідношення загального і спеціального процесуального регулювання прогалин і недоліків правотворчої діяльності, а також надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства і практики його застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пашенко О.М. Земельні правовідносини / О.М. Пашенко // Земельне право України ; за ред. М. В. Шульги. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 34.
2. Погрібний О.О. Земельно-процесуальне забезпечення реалізації права на землю : [підруч. для студ. юр. спец. вищих навч. закл.] / О.О. Погрібний ; за ред. В.І. Семчика, П.Ф. Кулиничка // Земельне право. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – С. 176.
3. Сыродоев Н.А. Отвод земель для государственных и общественных организаций / Н.А. Сыродоев. – М. : Юрид. лит., 1967. – С. 105.
4. Колотинская Е.Н. Правовые основы природно-ресурсовых кадастров / Е.Н. Колотинская. – М., 1986. – С. 131.
5. Иконичкая И.А. Разрешение земельных споров / И.А. Иконичкая. – М. : Юридическая литература, 1973. – С. 104.
6. Сахаров П.Д. Землеустроительный процесс в СССР / П.Д. Сахаров. – М., 1968. – С. 158.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. / К. Маркс, Ф. Энгельс ; 2-е изд. – М., 1955. – Т. 1. – С. 119–160.
8. Гукасян Р.Е. Избранные труды / Р.Е. Гукасян // Влияние материально-правовых отношений на форму процесса в искомом производстве. – М., 2008. – С. 348–353.
9. Боннер А.Т. Избранные труды по гражданскому процессу / А.Т. Боннер. – СПб. : Изд. Дом СПбГУ, 2005. – С. 78–79.
10. Общая теория государства и права. Теория права / Под ред. М.Н. Марченко. – М., 1998. – Т. 2. – С. 233.
11. Юков М.К. Связи норм гражданского и гражданского процессуального права / М.К. Юков // Вопросы развития и защиты прав граждан. – Калинин, 1977. – С. 75.
12. Иванов О.В. О связи материального и гражданско-процессуального права / О.В. Иванов // Правоведение. – 1973. – № 1. – С. 51.
13. Сорокин В.Д. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / В.Д. Сорокин ; под ред. П.Е. Недбайло и В.М. Горшенева. – М., 1976. – С. 174.
14. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В.Н. Протасов. – М., 1991. – С. 141.
15. Ковальський Д.В. Земельно-процесуальні правовідносини : [монографія] / Д.В. Ковальський. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 25–26.
16. Процессуальные нормы и отношения в советском праве (в «непроцессуальных» отраслях) / Науч. ред. И.А. Галаган. – Воронеж, 1985. – С. 72.